

AGNIESZKA NYMŚ-GÓRNA^a, RYSZARD NECEL^b, DOROTA WIŚNIEWSKA^c

WZROST CEN ENERGII A SPRAWIEDLIWOŚĆ SPOŁECZNA. O POCZUCIU SOLIDARNOŚCI I WRAŻLIWOŚCI W DOBIE KRYZYSU ENERGETYCZNEGO

RISING ENERGY PRICES AND SOCIAL JUSTICE: ON SOLIDARITY AND SENSITIVITY IN THE ERA OF THE ENERGY CRISIS

In the face of the sharp rise in energy prices during the winter season of 2022/2023, many Polish households faced significant financial strain. This situation provided the impetus for undertaking the present study. The aim of the article is to understand how, under conditions of an energy crisis, social attitudes related to justice and solidarity are shaped, and to identify the groups most vulnerable to the consequences of rising energy costs. As part of the international research project *Disrupted Routines*, a mixed-methods approach combining quantitative and qualitative analysis was employed. The findings indicate that key indicators of social solidarity include: acceptance of income redistribution by affluent individuals, willingness to make personal sacrifices to support economically weaker citizens, and the expectation of state intervention in times of crisis. At the same time, the qualitative analysis enabled the identification of particularly vulnerable social groups: the elderly, low-income households, and single parents. The conclusions of the study highlight the need to develop sustainable support mechanisms and foster strategies of social solidarity in response to future energy crises.

Keywords: social sensitivity; energy crisis; social solidarity; income redistribution; environmental justice

W obliczu gwałtownego wzrostu cen energii w sezonie zimowym 2022/2023 wiele polskich gospodarstw domowych stanęło przed poważnymi wyzwaniami ekonomicznymi, co stało się impulsem do podjęcia niniejszych badań. Celem artykułu jest zrozumienie, jak w warunkach kryzysu ener-

^a Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland /
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
agnieszka.nyms@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5538-1953>

^b Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland /
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ryszard.necel@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6709-0862>

^c Poznań University of Economics and Business, Poland /
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Polska
dorota.wisniewska@ue.poznan.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2584-9495>

getycznego kształtują się postawy społeczne związane ze sprawiedliwością i solidarnością, a także identyfikacja grup najbardziej narażonych na skutki wzrostu cen energii. W ramach międzynarodowego projektu badawczego *Disrupted Routines* zastosowano połączone analizę ilościową z jakościową. Badania wykazały, że istotnymi wskaźnikami solidarności społecznej są: akceptacja redystrybucji dochodów przez osoby zamożne, gotowość do osobistych wyrzeczeń na rzecz słabszych ekonomicznie obywateli oraz oczekiwanie interwencji państwowej w sytuacjach kryzysowych. Jednocześnie analiza jakościowa pozwoliła wyodrębnić szczególnie wrażliwe grupy społeczne: osoby starsze, gospodarstwa domowe o niskich dochodach oraz osoby samotnie wychowujące dzieci. Wnioski z badań wskazują na konieczność budowania trwałych mechanizmów wsparcia i rozwijania strategii solidarności społecznej w odpowiedzi na przyszłe kryzysy energetyczne.

Słowa kluczowe: wrażliwość społeczna; kryzys energetyczny; solidarność społeczna; redystrybucja dochodów; sprawiedliwość środowiskowa

I. WPROWADZENIE

Zimą 2022/2023 wiele gospodarstw domowych stanęło przed problemem wzrastających cen energii znacząco obciążających ich budżety (Guan i in., 2023). Powszechnie uznaje się, że te niekorzystne zmiany to konsekwencja między innymi pandemii COVID-19 (Khan i in., 2022; Zhang i in., 2021) oraz wojny w Ukrainie (Martínez-García i in., 2023; Zhang i in., 2024). Pomijając analizę przyczyn tego kryzysu, socjologiczna refleksja może dotyczyć tego, jak osobiste doświadczenia wzrostu cen energii wiążą się z oceną szerszych zjawisk społecznych, dotyczących problemów redystrybucji dochodów czy sposobu postrzegania nierówności społecznych. Innymi słowy, interesujące wydaje się to, czy kryzys na rynku energii może być podstawą do refleksji na temat społecznej sprawiedliwości.

W niniejszym artykule szukamy odpowiedzi na pytanie o kwestię solidarności i wrażliwości społecznej w sytuacji wzrostu cen energii. Odpowiedzi na tak postawiony problem szukać będziemy w danych zebranych w trakcie badań jakościowych i ilościowych. W wywiadach pogłębionych pytaliśmy badanych, kto w ich opinii jest najbardziej narażony na konsekwencje wzrostu cen energii. Natomiast wyniki badań ilościowych dostarczają nam wiedzy o poczuciu solidarności społecznej, które w ankiecie zostało zoperacjonalizowane przez twierdzenia dotyczące: gotowości do podejmowania fiskalnych obciążeń, akceptacji dla nierównej redystrybucji dochodów w stronę większych obciążeń osób zamożnych czy oczekiwań interwencji ze strony państwa. Kwestia tak rozumianej solidarności bezpośrednio wpisuje się w koncepcję sprawiedliwości środowiskowej, która stała się kluczową ramą analityczną dla naukowców i organizacji społecznych badających konsekwencje zmian klimatycznych.

W przeważającej części dyskusje dotyczące sprawiedliwości klimatycznej w literaturze akademickiej skupiają się na idealistycznych koncepcjach i normatywnych argumentach wynikających z teorii sprawiedliwości (Scholsberg

i Collins, 2014). Z drugiej strony organizacje pozarządowe skupiają się na praktycznych aspektach sprawiedliwości środowiskowej w różnorodnych obszarach, takich jak zdrowie publiczne, tworzenie zielonych miejsc pracy oraz ochrona społeczności o niskich dochodach przed negatywnymi skutkami zmian klimatycznych (Sze i London, 2008; Reed i George, 2011).

Od lat osiemdziesiątych XX w. organizacje pozarządowe mają znaczny wpływ na globalną politykę środowiskową (Partelow i in., 2020), koncentrując się na redukcji emisji i zużycia paliw kopalnych, ochronie społeczności narażonych na działania przemysłu oraz przejściu na energię odnawialną. W sukcesie obywatelskiemu zaangażowaniu szły opracowania naukowe podnoszące problem zmian klimatu jako kolejne źródło niesprawiedliwości społecznej, która dotyczy zwłaszcza społeczności ubogich i mniejszościowych (Nunez i in., 2024; Schlosberg i Collins, 2014). Celem niniejszego artykułu nie jest przegląd bogatej literatury na temat sprawiedliwości środowiskowej, ale w tym miejscu warto podkreślić fakt, że wśród badaczy panuje konsensus co do potrzeby poszukiwania związków między sprawiedliwością środowiskową a społeczną, zwłaszcza w kontekście nierównego podziału obciążeń i korzyści środowiskowych pomiędzy różnymi grupami społecznymi (Wagner, 2020). W tym kontekście zagadnienie rosnących cen energii w gospodarstwach domowych ma istotne znaczenie dla sprawiedliwości, szczególnie w zakresie podziału kosztów ekonomicznych i społecznych. Jest to propozycja spojrzenia na sprawiedliwość środowiskową z perspektywy materialnych warunków życia poszczególnych osób i gospodarstw domowych, które mogą się zmienić radykalnie pod wpływem wzrostu cen energii (Agyeman i in., 2016). Punktem wyjścia realizowanych badań było przekonanie, że życie codzienne jest nierozłącznie powiązane ze sposobem, w jaki niesprawiedliwość środowiskowa jest produkowana, doświadczana i odtwarzana.

Pytanie o sprawiedliwość środowiskową w dobie kryzysu energetycznego może mieć również swoje praktyczne implikacje. Jest to istotne wyzwanie dla instytucji wsparcia społecznego i pomocy społecznej, osoby narażone na nierówności z przyczyn środowiskowych wymykają się bowiem dotychczasowym kategoryzacjom osób uprawnionych do publicznej pomocy i wsparcia. Propozycją odpowiedzi na to wyzwanie jest silniejsza integracja teorii i praktyki pracy socjalnej z koncepcjami sprawiedliwości środowiskowej. Współczucie, solidarność i sprawiedliwość są identyfikowane jako kluczowe wartości w zawodach pomocowych, które stanowią podstawę interwencji na poziomie społeczności. Integracja pracy socjalnej z zasadami sprawiedliwości środowiskowej może pomóc w niwelowaniu nierówności społecznych. Praca ta może polegać na identyfikowaniu obszarów, gdzie społeczności w trudniejszej sytuacji socjalno-bytowej, kulturowej lub geopolitycznej są bardziej narażone na negatywne skutki transformacji energetycznej, w tym również wzrost cen energii, a następnie podejmowaniu działań na rzecz ich wsparcia, włączając w to promowanie uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym (Kolars, 2018).

II. METODYKA I ŹRÓDŁA DANYCH

Badanie przeprowadzono w ramach projektu badawczego *Disrupted Routines* realizowanego we współpracy z badaczkami i badaczami związanymi z sekcją Socjologii Konsumpcji Europejskiego Towarzystwa Socjologicznego. Koordynację prac nad tym wspólnym projektem objęła Melanie Jaeger-Erben z Branderburskiego Uniwersytetu Technicznego w Cottbus (Niemcy). Zespół badawczy z Polski tworzyli pracowniczki i pracownicy Wydziału Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: Mariusz Baranowski, Rafał Drozdowski, Maciej Frąckowiak, Jan Jęcz, Małgorzata Kubacka, Ryszard Necel, Agnieszka Nymś-Górna i Przemysław Pluciński. Głównym celem przeprowadzonych badań empirycznych było zbadanie, w jaki sposób społeczeństwo postrzega i doświadcza kryzysu energetycznego, a także jakie zmiany zachodzą w praktykach związanych z energią w życiu codziennym, zwłaszcza w kontekście gospodarstwa domowego. W akademickim dyskursie na temat skutków kryzysu energetycznego dominują analizy makrostrukturalne, podczas gdy równie istotne jest spojrzenie z perspektywy osób i gospodarstw domowych oraz ich percepcji kryzysu w kontekście praktyk domowych czy relacji z innymi ludźmi. Tego rodzaju podejście pozwala na lepsze zrozumienie, jak zmiany na rynku energii wpływają na codzienne życie ludzi oraz ich interakcje z innymi. Badania odbyły się dwuetapowo – w pierwszej kolejności zrealizowano badanie ankietowe metodą CAWI, a następnie ustrukturyzowane wywiady.

Badania ankietowe miało charakter międzynarodowy. Oparte było na tym samym kwestionariuszu ankiety i przeprowadzone w sześciu europejskich krajach: Polsce, Niemczech, Danii, Norwegii, Holandii i Szwajcarii. W niniejszym artykule ograniczono się do przedstawienia wyników dla Polski. W każdym z tych krajów pozyskano odpowiedzi od 1000 respondentów, dbając jednocześnie o reprezentatywność próby wyrażającej się podobieństwem struktury próby i badanej populacji pod względem płci, wykształcenia, miejsca zamieszkania, a także wzięto pod uwagę odpowiednie zróżnicowanie dochodowe i wiekowe respondentów. Pomiary przeprowadzono w marcu i kwietniu 2023 r., a za realizację badań we wszystkich krajach odpowiedzialna była ta sama firma badawcza – Sago. Uczestnicy zostali zrekrutowani przez różne dostępne panele online. Kwestionariusz ankiety internetowej zawierał 44 pytania, a czas jego wypełnienia (dostępny na komputerach i urządzeniach mobilnych) wynosił średnio 15–20 minut. Proces dystrybucji kwestionariusza był wspierany przez zautomatyzowany system wysyłania zaproszeń oraz kontrolę uzyskiwanych odpowiedzi, obejmującą takie aspekty, jak: czas udzielania odpowiedzi, spójność logiczną oraz pytania otwarte.

Tabela 1

Charakterystyka badanych – sondaż (wyniki dla Polski)

Cecha	Charakterystyki rozkładu	
Wiek	Średnia	38,12
	Mediana	36
	Odchylenie standardowe	13,44
	Skośność	0,582
	Kurtoza	-0,296
	Wartość p	0,000
Edukacja	Brak kwalifikacji (lub w trakcie nauki)	3,0%
	Wykształcenie podstawowe	16,0%
	Wykształcenie średnie	35,0%
	Wykształcenie zawodowe	21,0%
	Wykształcenie wyższe	25,0%
Płeć	Mężczyzna	43,8%
	Kobieta	56,0%
	Inne	0,2%
Miejsce zamieszkania	Obszar miejski	63,7%
	Obszar wiejski	24,9%
	Obszar podmiejski	11,4%
Status własności zamieszkiwanego lokalu	Wynajmujący	23,2%
	Właściciel	68,5%
	Inny	8,3%
Dochód gospodarstwa domowego	Niski	20,0%
	Od niskiego do średniego	20,0%
	Średni	20,0%
	Od średniego do wysokiego	20,0%
	Wysoki	20,0%

Źródło: opracowanie własne.

Dane pozyskane w ramach badania ilościowego stały się podstawą do przeprowadzenia analizy czynnikowej, której celem było zidentyfikowanie cech respondentów, które mogą posłużyć do pomiaru ich poczucia solidarności spo-

łecznej w czasie kryzysu energetycznego. Analizę czynnikową przeprowadzono w programie SPSS IMB Predictive Solutions. Zidentyfikowany miernik poczucia solidarności został następnie poddany analizie. Ustalono podstawowe statystyki rozkładu tej zmiennej, a także zbadano, co determinuje jej poziom. W szczególności zbadano, czy poczucie solidarności determinowane jest przez płeć, wiek, dochód, wykształcenie, miejsce zamieszkania i status własności mieszkania (właściciel/najemca). Przeprowadzono zatem szereg testów statystycznych, aby sprawdzić, czy rozkład poczucia solidarności jest zależny od wymienionych cech respondentów. Test statystyczny był wybrany odpowiednio do rodzaju potencjalnej determinanty (ilościowa bądź jakościowa) i liczby jej wariantów, a także rozkładu zmiennych ilościowych w rozpatrywanych grupach. Ze względu na odchylenia zmiennych ilościowych od rozkładu normalnego skupiono się na zastosowaniu testów nieparametrycznych.

Tabela 2

Charakterystyka badanych – wywiady

Cecha badanych	Wariant cechy	Liczba przypadków
Wiek	21–30	4
	31–40	8
	41–50	9
	51–60	7
	61–70	5
	71 lub więcej	4
Wykształcenie	Zawodowe	1
	Średnie	13
	Wyższe	26
Płeć	Mężczyzna	19
	Kobieta	20
	Brak odpowiedzi	1
Liczba osób w gospodarstwie domowym	Jednoosobowe	10
	2–3 osoby	18
	4–5 osób	10
	6–7 osób	2
Deklarowana sytuacja materialna	Bardzo dobra	3
	Dobra	22
	Średnia	15
	Raczej zła	0
	Zła	0

Źródło: opracowanie własne.

Na część jakościową pozyskanego materiału badawczego składa się 40 ustrukturyzowanych wywiadów realizowanych od lutego do maja 2023 r. Wszystkie wywiady zrealizowane zostały w Koninie (Czarków, Gosławice, Łęzyn, Pawłówek, Patnów i Starówka). Wybór ten podyktowany był przede wszystkim zmianami w obrębie polityk energetycznych w tym mieście. Zastosowano dobór metodą kuli śnieżnej. Wywiady zostały przeprowadzone zarówno online, jak i offline.

Na potrzeby niniejszych badań stworzono listę dyspozycji do wywiadów, które pozwalały na zrozumienie i przeanalizowanie kryzysu energetycznego z perspektywy doświadczeń osób, które zmagają się z wyższymi rachunkami za energię. Podczas rozmów z uczestnikami dyskutowaliśmy o zmianach zauważalnych w rytmie codzienności i sposobach korzystania z energii. Omówiliśmy także metody redukcji wysokości rachunków za energię oraz znaczenie tych zmian dla jakości życia. Poruszaliśmy kwestie społeczno-ekonomiczne związane z kryzysem energetycznym, przyzwyczajenia i nawyki dotyczące użytkowania energii oraz społeczną świadomość oszczędzania energii. Każdy wywiad trwał około 70 minut, a następnie został transkrybowany i zakodowany za pomocą oprogramowania MAXQDA.

III. REZULTATY BADANIA

1. Poczucie solidarności w sytuacji wzrastających cen energii i jego determinanty: wyniki badania ilościowego

Aby odpowiedzieć na pytanie, jak w sytuacji wzrastających cen energii kształtuje się poczucie solidarności społecznej i od czego zależy, w pierwszej kolejności opracowano metodę pomiaru poczucia solidarności społecznej, która choć nie jest wprost obserwowalna, może kształtować określone opinie i działania jednostek. Na podstawie wyrażonych w kwestionariuszu opinii na temat kryzysu energetycznego przeprowadzono zatem analizę czynnikową, z rotacją oblimin. Podstawą do prowadzonych analiz były 24 zmienne – odpowiedzi na pytania o stopień zgodności z następującymi opiniami na temat kryzysu: „Jestem pewny, że ja i mój społeczny otoczenie przejdziemy przez kryzys energetyczny bezpiecznie; Nasz kraj również poradzi sobie z tym kryzysem; W obecnym kryzysie energetycznym decydenci muszą być surowsi wobec przedsiębiorstw; Aby rozwiązać kryzys energetyczny, firmy potrzebują większej swobody i mniej regulacji; Kryzys energetyczny może zostać rozwiązany tylko wtedy, gdy powstaną nowe technologie; Jestem gotowy zrezygnować z komfortu i dobrobytu, jeśli oznacza to, że mogę uratować środowisko; Powinniśmy wykorzystać ten obecny kryzys jako okazję do przekształcenia naszego społeczeństwa; Jest bezcelowe dyskutować o sprawiedliwości społecznej, ponieważ warunki nie mogą być zmienione; W dzisiejszych czasach nawet nie wiesz, co jest sprawiedliwe; Wierzę, że zużycie energii

może być zmniejszone bez wpływu na moją jakość życia; Państwo powinno gwarantować minimalny standard życia dla wszystkich; Prawidłowe jest, że przedsiębiorcy osiągają duże zyski, ponieważ ostatecznie wszyscy z tego korzystają; W czasach kryzysu osoby zamożne powinny oddawać więcej ze swojego majątku; Byłbym skłonny płacić wyższe podatki, aby ubożsi ludzie mogli opłacić swoje rachunki; Zawsze jest ktoś, kogo mogę poprosić o pomoc, gdy tego potrzebuję; Pomimo kryzysu energetycznego państwo powinno nadal intensywnie angażować się w ochronę środowiska; Wsparcie rządowe w kryzysie energetycznym jest zupełnie niewystarczające; Wsparcie rządowe w tym kryzysie jest sprawiedliwe i uczciwe; Środowisko i zrównoważony rozwój są ważniejsze niż szybkie rozwiązanie kryzysu energetycznego; Obawiam się, że w nadchodzących latach nasze społeczeństwo spotka jeszcze wiele kryzysów; Nie ma sensu planować daleko w przyszłość. Obawiam się, że kryzys energetyczny będzie miał na mnie negatywny wpływ w nadchodzących latach”.

Zmienne te spełniały warunki niezbędne do tego, by poszukiwać czynników głównych, czyli cech respondentów, które wpływają na odpowiedzi i sprawiają, że istnieją związki między odpowiedziami na powiązane ze sobą pytania. W szczególności miara KMO adekwatności doboru próby przyjęła bardzo wysoką wartość 0,872, wskazującą na sens grupowania zmiennych, a wynik testu sferyczności Barletta (0,000) pozwolił odrzucić hipotezę o braku związku między poszczególnymi pytaniami.

W toku analizy głównych składowych uzyskano 6 wartości własnych macierzy korelacji przekraczających wartość 1, oraz powiązane z nimi czynniki główne. Aby zinterpretować czynniki główne zwrócono uwagę na zmienne, które charakteryzują się najwyższymi (i jednocześnie przekraczającymi 0,4) wartościami ładunków czynnikowych, mierzących siłę korelacji danej zmiennej z danym czynnikiem. Jeden z czynników powiązany był ze zmiennymi, które dotyczą opinii na temat społecznej odpowiedzialności i redystrybucji zasobów w kontekście wsparcia dla mniej zamożnych grup społecznych w sytuacji kryzysu energetycznego. Właśnie ten czynnik określono jako *poczucie solidarności*.

Czynnik 4 najsilniej korelował ze sposobem odpowiedzi na 3 pytania. Postanowiono zatem ustalić miernik POCZUCIA SOLIDARNOŚCI jako średnią ważoną tych zidentyfikowanych zmiennych:

$$POCZUCIE_SOLIDARNOŚCI = \sum_{i=1}^3 w_i \cdot x_i$$

Wagi ustalono wprost proporcjonalnie do ładunków czynnikowych. Ładunki czynnikowe macierzy modelowej oraz wagi tych zmiennych (w_i) zestawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Składowe miernika poczucia solidarności

Pytanie	Ładunki czynnikowe	Wagi
q33r4: Byłbym skłonny płacić wyższe podatki, aby biedniejsi ludzie mogli otrzymać wsparcie w opłacaniu rachunków.	0,793	0,3944
q33r3: W czasach kryzysu bogaci ludzie powinni rozdawać więcej swojego majątku.	0,662	0,3295
q33r10: Wsparcie rządowe w obliczu kryzysu jest sprawiedliwe.	0,555	0,2761

Źródło: opracowanie własne w programie IBM SPSS Statistics 9.0.

Analiza wag poszczególnych zmiennych jasno pokazuje, że poczucie solidarności najsilniej kształtowane jest przez zmienną opisującą gotowość do indywidualnych poświęceń fiskalnych (gotowość płacenia wyższych podatków) w celu wsparcia osób ubogich. Natomiast najniższą wagę ma ocena wsparcia udzielanego przez władze centralne, chociaż wciąż jest to zmienna znacząco powiązana z czynnikiem – wartość ładunku czynnikowego: 0,555. W tym miejscu należy podkreślić, że pojęcie solidarności wypracowano na podstawie analizy czynnikowej. Jest to zatem pojęcie zbudowane na podstawie wyników badań empirycznych, a nie analizy literatury przedmiotu.

Utworzona zmienna syntetyczna (określana dalej poczuciem solidarności) była bardzo wysoko skorelowana z wartością czynnika wyłonięgo w ramach analizy czynnikowej ($r = 0,93$ (0,000)). Była też wyraźnie skorelowana z poszczególnymi zmiennymi składowymi (współczynniki korelacji rang Spearmana wynosiły odpowiednio 0,817; 0,696 oraz 0,675). Średnia wartość zmiennej wyniosła 2,89, mediana 2,99, odchylenie standardowe 0,94, a odchylenie ćwiartkowe 1,28. Rozkład zmiennej „poczucie solidarności” okazał się dosyć symetryczny (skośność: $-0,037$) i nieco bardziej spłaszczony w porównaniu z rozkładem normalnym (kurtoza: $-0,291$). Odchylenia od rozkładu normalnego, choć wydają się nieznaczne, to jednak okazały się istotne statystycznie. Z tego względu preferowano nieparametryczne metody wnioskowania statystycznego o zależności poczucia solidarności od innych cech respondentów.

Zweryfikowano, czy poczucie solidarności jest istotnie statycznie powiązane z takimi zmiennymi, jak: płeć, wiek, dochód, wykształcenie, miejsce zamieszkania i status własności mieszkania (właściciel/najemca).

Ustalono, że mediana poczucia solidarności dla mężczyzn wynosiła 2,9988, natomiast dla kobiet to 2,881. Choć różnica nie wydaje się spektakularna, to jednak na podstawie testu U-Manna-Whitneya można wnioskować, że istniejące różnice w kształtowaniu się poczucia solidarności w grupie kobiet i mężczyzn są statystycznie istotne ($p = 0,018$).

Test U-Manna-Whitneya zastosowano również do zbadania, czy istnieje zależność między „poczuciem solidarności” a wiekiem (przy czym rozróżniono dwie grupy wiekowe: wiek powyżej mediany/wiek poniżej mediany). Okazało się, że

jest to istotna statystycznie zależność ($p < 0,01$). Do tych samych wniosków prowadzi wynik testu parametrycznego równości średnich. Różnice w średnich wartościach poczucia solidarności pomiędzy grupami wskazują, że osoby powyżej 38 lat wykazują wyższe poczucie solidarności (średnia 3,03, mediana 3,1) niż osoby w wieku 38 lat lub mniej (średnia 2,77, mediana 2,85). Mimo że różnica ta jest statystycznie istotna, to jednak wielkość efektu jest mała – miara efektu d-Cohena wyniosła 0,272, co świadczy o wysokiej wariancji wewnątrzgrupowej poczucia solidarności.

Przeprowadzono również analizę zależności między poczuciem solidarności a sytuacją finansową mierzoną deklaracją o dostępnych środkach finansowych w gospodarstwie domowym. Ustalona wartość współczynnika korelacji Spearmana okazała się ujemna i statystycznie istotna ($p = 0,002$). Oznacza to, że wraz ze wzrostem dochodu zmniejsza się poczucie solidarności. Istnienie zależności potwierdził też test Kruskalla-Wallisa ($p = 0,01$). Zależność jednak nie jest silna. Najbardziej wyraźny spadek poczucia solidarności zaobserwowano w grupie osób o najwyższych dochodach (tu mediana poczucia solidarności spadła do poziomu 2,55).

Warto dodać, że nie stwierdzono istotnej zależności między poczuciem solidarności a wykształceniem, miejscem zamieszkania czy statusem własności zajmowanego lokalu.

2. Poszkodowani kryzysem energetycznym: wyniki badania jakościowego

Dotychczasowa analiza danych pochodzących z badań ilościowych pozwoliła na dość wąskie zarysowanie znaczenia pojęcia solidarności. Poprzez zastosowanie eksploracyjnej analizy czynnikowej (Goretzko i in., 2021) uchwycono zmienne lokujące solidarność w kontekście opinii na temat redystrybucji dochodów. Materiał empiryczny z badań jakościowych pozwala szerzej spojrzeć na tę kwestię i zadać pytanie o społeczną wrażliwość na temat osób potencjalnie poszkodowanych zmianami na rynku energii. Można postawić tezę, iż wyobrażenia/lub jej brak na temat tego, kto i w jakim stopniu doświadcza kryzysu, jest warunkiem *sine qua non* solidarności społecznej.

Warto na wstępie podkreślić pewne ograniczenia zrealizowanych badań jakościowych. Po pierwsze, otrzymane w trakcie wywiadów wypowiedzi należy traktować jako wyobrażenia na temat potencjalnych kategorii osób poszkodowanych kryzysem niż obiektywną wiedzę o kondycji socjalnej poszczególnych kategorii obywateli w kontekście zmian cen na rynku paliw. Ta ostatnia mogłaby być formułowana na podstawie empirycznych danych o wzroście zadłużenia poszczególnych kategorii gospodarstw domowych bądź wzroście liczby świadczeń pieniężnych przyznanych z tytułu trudnej sytuacji finansowej. Po drugie, jeśli przyrzeć się bliżej strukturze próby badawczej, to dominują w niej osoby z wykształceniem wyższym, co może mieć odzwierciedlenie nie tylko w ich rzeczywistych doświadczeniach kryzysu energetycznego, lecz także ich specyficznej perspektywie wynikającej z pozycji społecznej.

Bez względu na wiek, wykształcenie czy poziom zamożności zdecydowana większość rozmówców nie miała problemu ze wskazaniem kategorii osób szczególnie doświadczanych wzrostami cen energii zeszłej zimy. Wypowiedzi bagatelizujące ten problem pojawiały się zdecydowanie rzadziej, ale sam fakt występowania tego typu opinii wart jest odnotowania. Jedna z nich ogniskowała się na kwestii ogólniepojętej zaradności społecznej, która, zdaniem badanego, wyklucza możliwości przegranej w obliczu kryzysu: *No ja nie znam jakichś takich ludzi, którzy by jakieś tam mieli ciężkie problemy i nie ma takich dyskusji, żeby ktoś tam dyskutował, że nie daje rady, że musi coś tam ograniczać. Że tak powiem, mam dwie ręce, nimi kręcę. Każdy jakoś tam sobie ogarnia i radzi sobie* (ID21, M, 61–70, jednorodzinna¹). W narrację o konieczności aktywnej adaptacji do kryzysu wpisuje się motyw „przedsiębiorczości”, która może uchronić przed skutkami kryzysu: *No i też, ci, którzy są takimi osobami, którzy są trochę mniej przedsiębiorczy, mniej świadomi, po prostu, mniej się interesują* (ID22, K, 31–40, wielorodzinna). Z kolei młody respondent brak refleksji na temat potencjalnych konsekwencji wzrostu cen dla poszczególnych kategorii obywateli tłumaczy swoim przywiązaniem do orientacji liberalnej: *Wie pani co, ja mam poglądy dosyć liberalne, także ja tam nie będę się na taki temat chyba wypowiadał. No to ja uważam, że każdy powinien sobie radzić jakoś tak, jak sobie radzi, no. A w tej chwili to są wszyscy objęci ochroną. To tylko komu się nie chce pracować, to jest objęty ochroną* (ID34, M, 61–70, jednorodzinna).

3. Kto nie musi się obawiać konsekwencji wzrostu cen energii?

Często respondenci wyrażali opinie o stosunkowo dobrej sytuacji własnych gospodarstw domowych, co nierzadko było okupione wysiłkiem nadmiernych oszczędności i wyrzeczeń, jednocześnie wskazując na kategorię „innych”, którzy znacznie bardziej doświadczają konsekwencji wzrostu cen. Ta swoista autoprezentacja własnej rezylencji na tle (czy w kontekście) słabości i podatności na kryzys innych była dość powszechnym sposobem budowania indywidualnych narracji o społecznych kosztach kryzysu. W tym miejscu cytujemy dwie wypowiedzi dobrze obrazujące ten mechanizm. Pierwsza z wypowiedzi koncentruje się na aktywności zawodowej, która osobie z niepełnosprawnością pozwala odróżnić swoją sytuację socjalną od tych, którzy są nieaktywni zawodowo: *Ja akurat pracuję jeszcze. To jestem w o tyle dobrej sytuacji, że mam tą rentę i nie przekraczam tam żadnych tych [kryteriów dochodowych], więc dostaję jeszcze wynagrodzenie i mam rentę, ale weźmy osoby, to jest grono osób, które nie pracują, ponieważ no nie ma tych miejsc pracy dla niepełnosprawnych za dużo* (ID2, M, 51–60, wielorodzinna).

Innego typu argumentów używała osoba starsza mieszkająca w domu jednorodzinnym, co w jej opinii daje większe sprawstwo w oszczędzaniu energii niż mieszkanie w bloku, a tym samym pozwala zabezpieczyć się przed kry-

¹ Oznaczenia wywiadów wskazują na numer wywiadu, płeć, wiek oraz typ zabudowy gospodarstwa domowego respondenta.

zysem: *obserwuję tak te osiedla są oświetlone... te chodniczki, to wszystko jest pooświetlane, więc no wiadomo, no to nie płaci jakaś firma za to tylko po prostu mieszkańcy, którzy tam mieszkają. No ja mam dom jednorodzinny i nie świecę cały dzień koło domu, nie czytam wieczorem, no zapalam światło, jak potrzebuje zapalić to światło, a nie palę całą noc* (ID9, K, 51–60, jednorodzinna).

Reasumując, pytanie o potencjalnych poszkodowanych było dla części badanych pretekstem do ekspozycji swojej zdolności przezwyciężania sytuacji kryzysowych. Warto odnotowania jest jednak to, że są to twierdzenia formułowane w pierwszych miesiącach wzrostu cen. Tym samym część z osób badanych mogła postrzegać obecną sytuację jako moment testu swoich indywidualnych zdolności adaptacyjnych w sytuacji krótkotrwałych problemów. Można założyć, choć teza ta wymagałaby empirycznej weryfikacji, że przedłużające się wyzwania związane ze wzrostem inflacji mogłyby podważyć przekonania o własnej zaradności.

Mimo że respondenci nie postrzegali siebie ani swoich najbliższych jako szczególnie narażonych na konsekwencje wzrostu cen, stosunkowo łatwo przychodziło im wskazanie osób poszkodowanych w tej sytuacji. Z wypowiedzi badanych wynika, że kryzys wywołany wzrostem cen energii jest zjawiskiem powszechnym w społeczeństwie. Kiedy pytano rozmówców, czy istnieją grupy obywateli, które mogą być odporne na jego skutki, to okazało się, że nawet osoby z wysokimi dochodami mogą odczuwać niepewność z powodu zmian ekonomicznych i społecznych wywołanych wyższymi rachunkami. Doświadczenie kryzysu jest zatem uniwersalne, czego dowodem jest wskazanie przez osoby uczestniczące w badaniach abstrakcyjnej kategorii „oligarchów”, czy „osób naprawdę bogatych”, jako kategorii wolnych od konsekwencji wysokich rachunków. Warto zacytować wypowiedzi, które oddają ten pogląd: *Może to dziwnie zabrzmieć, ale mam wrażenie, że chyba tylko oligarchowie, którym nie grozi kryzys, a w tej chwili coraz głośniejsze się u nas mówi, że też takie grupy się tworzą. Im pewnie tak szybko kryzys nie grozi. Natomiast przeciętna rodzina no obawia się tego kryzysu* (ID29, K, 51–60, jednorodzinna). *Sądzę, że naprawdę każdy powinien, ale no, pewno po prostu osoby bogate, tak naprawdę, które nigdy nie muszą się martwić, tak naprawdę, o pieniądze i tutaj oni będą mieli po prostu najłatwiej. Bo sądzę, że oni też powinni bardziej się przejąć, nawet jeśli nie sprawia dla nich to jakiegos wielkiego dyskomfortu niż osobom, właśnie, takiej średniej klasy, czy właśnie biednym* (ID32, K, 21–30, wielorodzinna).

W opinii badanych obecny kryzys jest też zjawiskiem nieuchronnym: *nie ma chyba takich miejsc w mieście, które mogłyby spać spokojnie na przykład i nie martwić się tym, że ceny energii będą rosły. Ceny ogrzewania będą rosły, ceny węgla będą rosły, a za chwilę powiedzą, że nie, nie możecie mieć pieców węglowych, musicie ekogroszek mieć albo jakieś inne paliwo* (ID13, M, 41–50, wielorodzinna).

Respondenci wskazują na różnice ekonomiczne jako kluczowy czynnik wpływający na to, kto nie musi obawiać się skutków kryzysu. Osoby z większymi dochodami często uważane są za mniej narażone na negatywne konsekwencje ekonomiczne: *No na pewno nasi rządzący i ludzie, którzy są po prostu bogaci, którzy tam sobie mogą pozwolić na, na różne rzeczy. [...] W sumie tyle*

(ID25, M, 21–30, wielorodzinna); *Bogaci się nie obawiają* (ID34, M, 61–70, jednorodzinna); *No na pewno osoby dobrze zarabiające* (ID24, K, 41–50, wielorodzinna).

W wypowiedziach na temat tego, kto nie musi obawiać się kryzysu, pojawiały się również wskazania na osoby podejmujące działania proekologiczne służące oszczędzaniu energii. Zdaniem badanych ci, którzy inwestują w alternatywne źródła energii, nie muszą obawiać się zmian na rynku cen paliw: *Na pewno ci, co mają fotowoltaikę, mają pompę i mają dość dużo paneli fotowoltaicznych, żeby zaspokoili ich potrzeby, wydatek energetyczny, czyli obsługę pompy i obsługę, bieżącą obsługę zużycia. Oczywiście ci dobrze sytuowani, tak?* (ID6, M, 51–60, jednorodzinna).

Zauważono jednocześnie, że inwestycje w nowoczesne, proekologiczne technologie są skorelowane z dochodami: *No, dobrze zarabiający tak, jeżeli w rodzinie pracuje dwoje rodziców nawet i mają nawet dwójkę, czwórkę dzieci, ale zarabiają dobrze na jakiś wysokich stanowiskach. No to rzeczywiście oni się no mniej martwią, może tak to powiem. No szczególnie, że oni mają pewno już wybudowane domy i mają fotowoltaikę i pompy ciepła, i oni się po prostu akurat na ten aspekt mniej martwią niż reszta społeczeństwa* (ID15, M, 41–50, wielorodzinna).

4. Kto jest najbardziej narażony na wzrost cen energii?

W trakcie wywiadu zapytano respondentów: „Jakie rodziny i gospodarstwa domowe są najbardziej narażone na skutki kryzysu energetycznego?”. Pytanie to miało na celu wskazanie tych kategorii obywateli, którzy są, w opinii badanych, najbardziej wrażliwi na wzrost cen energii. Wyróżniono kilka kategorii osób czy typów gospodarstw domowych jako szczególnie podatnych na kryzys. Po pierwsze, są to ci, którzy są bardziej wrażliwi na depryzację materialną z uwagi na niski dochód czy szczególne potrzeby wynikające z niepełnosprawności, sytuacji zdrowotnej bądź zaawansowanego wieku. W literaturze wskazuje się bezpośrednie związki między ubóstwem materialnym a energetycznym (Middlemiss, 2022) lub większą podatnością na tego typu kryzysy wśród osób korzystających z pomocy społecznej (Jacques-Aviñó, 2022). Często również autorzy odwołują się do pojęcia grup ryzyka (*vulnerable groups*), których członkowie są szczególnie podatni na polityki klimatyczne (Min i Lee, 2023), a zwłaszcza związane z nimi zmiany cen energii. Osoby biorące udział w wywiadach pogłębionych wyrażały intuicje podobne do powyższych obserwacji, wskazując na to, kto w pierwszej kolejności doświadcza kryzysu energetycznego. Zdecydowana większość rozmówców podkreślała w tym kontekście problem ubóstwa. Nie wchodząc w szczegółową analizę jego przyczyn – niska renta, emerytura, minimalnych dochód – to jedynie kilka przyczyn podkreślanych w trakcie wywiadów. Najogólniej ujmując, w opinii zdecydowanej większości ubóstwo finansowe czyni gospodarstwa domowe bardziej podatnymi na kryzysy energetyczne. Dwie przykładowe wypowiedzi badanych wskazują na tego typu powiązania: *Myślę, że no, mój, według mnie, to są takie rodziny najbiedniejsze, szczerze mówiąc [...]. Jak jestem biedny i muszę tam cały czas patrzeć,*

czy, czy ja od pierwszego do pierwszego przeżyję, no to myślę, że to najbardziej ja na tym ucierpię (ID25, M, 21–30, wielorodzinna); Wiadomo, że jak ktoś jest najbardziej, tego zawsze dotkną te ceny wyższe (ID34, M, 61–70, jednorodzinna).

Wśród grup ryzyka, które często wymieniano wśród osób narażonych na wzrost cen energii, były osoby starsze. Niskie świadczenia emerytalne powodują, że w pierwszej kolejności one doświadczają ciężaru podwyżek cen energii: *Duża część mieszkańców Konina to też, jak pan powiedział, są osoby starsze, nie? Które już no swoje w życiu wypracowały, a mogą być w trudnej sytuacji, mimo że mają emeryturę czy rentę. Ale ten kryzys, nie wiem, pewnie w nie uderza. No to na pewno. Już teraz im się kiepsko żyło z tego względu, że no leki były drogie, są drogie i będą drogie (ID26, K, 51–60, jednorodzinna); Jeśli nawet ktoś ma te 3000 zł emerytury, jak mu przyjdzie 2000 zł zapłacić za samo ogrzewanie, za samo ogrzewanie. A teraz tak. To jest ogrzewanie i ciepła woda na dom. A teraz prąd, gaz do kuchni i tak dalej. No to są też koszty. To jest podczas tego roku przychodzą opłaty, podatki, te inne rzeczy. No i jeszcze do tego żywność pójdzie w górę, paliwo w górę. No to tych pieniędzy się robi tak na styk, a niektórym brakuje (ID28, małżeństwo, 61–70, jednorodzinna).*

Jeden z rozmówców, dzieląc się swoimi obserwacjami na temat lokalnego rynku nieruchomości, stwierdza, że seniorzy często nie są w stanie utrzymać dużych domów w sytuacji, gdy zmuszeni są do prowadzenia jednoosobowych gospodarstw domowych: *Wdowy i wdowcy to jest jedna osoba, jak zostanie z jedną emeryturą, to naprawdę nie wie, co z sobą zrobić. Bardzo dużo domów jest pustych na moim osiedlu [adres osiedla], dlatego że nie są w stanie utrzymać i wyjeżdżają albo do dzieci, albo szukają jakiegoś innego rozwiązania. Naprawdę ja chodzę na spacer, więc widzę, ile tych domów jest do sprzedania. No nie są w stanie tego utrzymać, po prostu (ID14, K, 71 lub więcej, jednorodzinna).*

Ostatnia wypowiedź koresponduje z bardziej ogólną konstatacją na temat doświadczenia samotności jako stanu, który może znacząco, niezależnie od wieku, zwiększać podatność na wzrost cen energii. Respondent zapytany o to, kto w pierwszej kolejności może doświadczyć kryzysu energetycznego, odpowiada w następujący sposób: *Myślę, że osoby, które właśnie są same, zwyczajnie, nie potrzebują partnera/partnerki, nie mają tej opcji, gdzieś tam tej opcji, do rodziców nie wrócą, bo albo ich nie mają, albo nie, bo już są za starzy, więc takie pojedyncze gospodarstwa domowe (ID13, M, 41–50, wielorodzinna).*

W kontekście prowadzenia jednoosobowego gospodarstwa domowego wskazywano również na samotne rodzicielstwo jako status zwiększający prawdopodobieństwo niezaradności w kryzysie energetycznym: *Zwykle matki, samotnie wychowujące dzieci. Gdzie tylko jedna osoba ma dochód i po prostu... Bo wie pan, wywodzę to z tego, że rozmawiałam z kilkoma takimi matkami, które same wychowują dzieci, i one bardzo mocno narzekały na to, i robiły dokładnie to samo, że, mówi jedna moja koleżanka, że się aż bała odkręcać kaloryfer, bo widziała gdzieś w świadomości, jak rośnie jej ten rachunek (ID17, K, 41–50, niestandardowa).*

Z drugiej jednak strony w trakcie wywiadów pojawiały się również znacząco odmienne opinie, w których to wskazywano na rodziny, szczególnie wielodzietne, jako na szczególnie narażone na wzrosty cen energii. Jeden z rozmówców zestawia sytuację małych i dużych gospodarstw domowych: *co innego, jak mieszka jedna osoba, góra dwie, wiesz, mieszka jakaś parka, która – powiedzmy – cały dzień jest w pracy, to oni niewiele też odczują, bo to jest, wiesz, no co oni używają mikrofali i ładują telefon w nocy, wiesz, jakiś laptop. Ale jak wiesz, mieszka jakaś taka rodzina, powiedzmy pięcioosobowa, ona, on, przy czym, ona jest gospodynią domową, trójka dzieci takich dorastających, telefony, laptopy i tak dalej* (ID5, M, 51–60, wielorodzinna).

Wyróżnione kategorie osób nie są zbiorami rozłącznymi, co oznacza, że różne problemy społeczne często się nakładają. Na przykład samotne rodzicielstwo jest nierzadko związane z trudną sytuacją materialną, natomiast problem samotności często dotyka osoby w starszym wieku. Tego rodzaju współzależności wskazują na to, że wyzwania, z którymi mierzą się te grupy, są bardziej złożone i wielowymiarowe. Jest to również nowy kontekst pomocowy dla instytucji wspierających te osoby. Szczególnie istotna jest tu rola pracowników socjalnych, których praca polega na pomocy osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym. W przypadku wzrostu cen energii w swojej pracy muszą oni zmierzyć się z koniecznością integracji różnych form wsparcia – finansowego, psychologicznego i poradnictwa.

Z wypowiedzi niektórych uczestników badania wynika, że podatność na kryzys dotyczy nie tylko osób, które wcześniej doświadczały materialnych trudności, ale również tych, które dotychczas postrzegane były jako wyjątkowo zaradne. Według rozmówców wzrost cen w pewnych sytuacjach doprowadził do przewartościowania naszych przekonań na temat tego, kto skutecznie radzi sobie w kryzysowych okolicznościach. Nasi rozmówcy odnosili się do klasy średniej, postrzeganej jako grupa młodych, finansowo niezależnych osób, które cieszą się swobodą w podejmowaniu decyzji konsumpcyjnych. Ta operacyjna definicja klasy średniej, przedstawiona przez jednego z uczestników, odbiega od tradycyjnych ujęć, lecz dobrze ilustruje, jak kryzys może zmieniać postrzeganie tego, kto jest wrażliwy na kryzysy energetyczne: *Paradoksalnie nie, to nie muszą być osoby uboższe. Moim zdaniem, bo to może być klasa średnia, która całkiem świetnie sobie funkcjonowała do niedawna, to mogą być wszyscy ci trzydziestoparolatki, którzy korzystają z życia i nikogo nie potrzebują, bo taki mam styl życia, takie mam potrzeby, kupuję sobie, co chcę i kiedy chcę. No ale i mieszkam sobie w takim domu, a nie w innym, albo w takim mieszkaniu na nowym osiedlu, w nowej dzielnicy i jest fajnie, i nagle teraz bum, gdzieś rosną ceny produktów spożywczych, chemicznych, środków higieny* (ID25, M, 21–30, wielorodzinna).

W opinii badanych kolejnym przykładem kategorii osób zaradnych, ale potencjalnie poszkodowanych przez kryzys, mogą być przedsiębiorcy. Głównie z uwagi na koszty prowadzenia działalności gospodarczej, jest to grupa szczególnie narażona na zmiany na rynku energii. Jeden z badanych zwraca uwagę na sytuację małych przedsiębiorstw: *Mali przedsiębiorcy, także ci, którzy mają tam małe przedsiębiorstwa, bardzo często rodzinne przedsiębiorstwa prowa-*

dzzone przez wiele lat, zatrudniali pracowników, a tutaj okazuje się, że oprócz tego, że wzrosły im koszty energii szeroko rozumianej, no to musieli jeszcze podejmować drastyczne decyzje związane albo ze zwalnianiem ludzi, z którymi byli zżyci, pracowali wiele lat albo po prostu nawet zamykaniem takich przedsiębiorstw (ID29, K, 51–60, jednorodzinna).

Podsumowując, dominującą narrację naszych rozmówców o potencjalnych kosztach kryzysu energetycznego można streścić w następujący sposób: kondycja społeczno-ekonomiczna mojego gospodarstwa domowego w dobie wrażliwych cen energii jest relatywnie dobra, ale są kategorie obywateli, które w sposób znaczący doświadczają tych zmian. Zdecydowana większość rozmówców wskazuje w tym kontekście na przedstawicieli „tradycyjnych” grup ryzyka, którzy ze względu na swoje specyficzne potrzeby i/lub niskie dochody są szczególnie podatni na takie kryzysy. W tym kontekście pojawiają się nowe wyzwania dla pracy socjalnej, która powinna koncentrować się na społecznych konsekwencjach wzrostu cen energii. Interesujące poznawczo były również wypowiedzi lokujące poszkodowanych kryzysem wśród tych, którzy prowadzą działalność gospodarczą, a szczególnie małych przedsiębiorców. Warto również podkreślić, że wielu badanych wyrażało przekonanie, że w społeczeństwie są grupy osób, które odczuwają mniejsze obawy o wzrost cen energii. Są to przede wszystkim osoby o wysokich dochodach. W opinii badanych dobra kondycja finansowa umożliwia również inwestycję w odnawialne źródła w swoich gospodarstwach domowych, co również pozwala uchronić się przed kryzysem.

IV. PODSUMOWANIE

Celem niniejszego artykułu była odpowiedź na pytanie, jak kształtuje się poczucie wrażliwości i sprawiedliwości społecznej w obliczu ubiegłorocznego kryzysu energetycznego. Problem ten był rozpatrywany z dwóch perspektyw z wykorzystaniem odmiennych metod i technik badawczych. Po pierwsze, przeprowadzona analiza czynnikowa pokazała, że jest możliwe zidentyfikowanie opinii respondentów, które pozostają pod wpływem wspólnego czynnika i który to czynnik można określić mianem „poczucia solidarności”. Analizy wskazywały, że znaczącą wagę w pomiarze „poczucia solidarności” ma indywidualna gotowość do ponoszenia obciążeń fiskalnych na rzecz mniej zarabiających, opinie o konieczności dzielenia się bogactwem przez osoby bogate oraz przekonanie o słuszności interwencji państwa w sytuacji kryzysu. Po drugie, w badaniach jakościowych, przeprowadzonych techniką wywiadu pogłębionego, często pojawiał się temat tego, kto jest szczególnie doświadczony nierównościami w sytuacji wzrostu rachunków za energię oraz kto nie musi się martwić zachodzącymi zamianami, co określiliśmy mianem „społecznej wrażliwości”.

Wyniki badań wskazują, że poczucie solidarności różni się w zależności od takich czynników, jak wiek, dochód czy płeć. Z drugiej strony nie stwierdzono istotnych zależności poczucia solidarności społecznej od wykształcenia lub miejsca zamieszkania. Relatywnie większym poczuciem solidarności wykazy-

wały się osoby o niższych dochodach, osoby starsze i mężczyźni. Trudno na tym etapie uzasadniać tego typu zróżnicowania, a ich wyjaśnienie wymagałoby przeprowadzenia pogłębionych badań jakościowych.

Osobnym problemem jest poczucie wrażliwości na sytuację innych osób, dla których dobrym wskaźnikiem były pytania o to, kto jest potencjalnie poszkodowany zmianami na rynku energii, a kto nie musi obawiać się wzrostu cen. Wrażliwość można w tym kontekście rozumieć jako zdolność do empatycznego zrozumienia sytuacji innych. Wśród osób szczególnie wrażliwych na wzrost cen energii wskazano osoby starsze, mniej zamożne, ze szczególnymi potrzebami, doświadczające kryzysu samotności. Warto podkreślić, że wyrażana przez badanych troska o innych była również okazją dla prezentowania zaradności własnej i gospodarstwa domowego w sytuacji inflacji.

Author contributions / Indywidualny wkład autora (CRediT): Agnieszka Nymś-Górna – 40% (Conceptualization / Konceptualizacja; Investigation / Przeprowadzenie badań; Writing – original draft / Pisanie – pierwszy szkic; Writing – review & editing / Pisanie – recenzja i edycja). Ryszard Necel – 30% (Conceptualization / Konceptualizacja; Data Curation / Zarządzanie danymi; Funding acquisition / Pozyskanie funduszy; Investigation / Przeprowadzenie badań; Writing – original draft / Pisanie – pierwszy szkic; Writing – review & editing / Pisanie – recenzja i edycja). Dorota Wiśniewska – 30% (Formal analysis / Formalna analiza; Investigation / Przeprowadzenie badań; Methodology / Metodologia; Software / Oprogramowanie; Writing – original draft / Pisanie – pierwszy szkic; Writing – review & editing / Pisanie – recenzja i edycja).

Conflict of interest / Konflikt interesów: The authors declare no conflict of interest. / Autorzy nie zgłosili konfliktu interesów.

Funding / Finansowanie: Research funded by Adam Mickiewicz University, Poznań (Poland), ‘Excellence Initiative – Research University’ programme (grants: no. 092/12/POB5/0009; no. 092/12/POB5/0010). / Badania sfinansowane przez Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, program „Inicjatywa doskonałości – uczelnia badawcza” (granty: nr 092/12/POB5/0009; nr 092/12/POB5/0010).

The use of AI tools / Wykorzystanie narzędzi AI: The authors declare no use of AI tools. / Autorzy oświadczyli, że nie korzystali z narzędzi AI.

Data availability / Dostępność danych: The data used is confidential. / Dane są poufne.

References / Bibliografia

- Agyeman, J., Schlosberg, D., Craven, L., i Matthews, C. (2016). Trends and directions in environmental justice: from inequity to everyday life, community, and just sustainabilities. *Annual Review of Environment and Resources*, 41(1), 321–340. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-110615-090052>
- Dominelli, L. (2013). Environmental justice at the heart of social work practice: Greening the profession. *International Journal of Social Welfare*, 22(4), 431–439. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12024>
- Dominelli, L. (2014). Promoting environmental justice through green social work practice: A key challenge for practitioners and educators. *International Social Work*, 57(4), 338–345. <https://doi.org/10.1177/0020872814524968>
- Goretzko, D., Pham, T. T. H., i Bühner, M. (2021). Exploratory factor analysis: Current use, methodological developments and recommendations for good practice. *Current Psychology*, 40, 3510–3521. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00300-2>

- Jacques-Aviñó, C., Peralta, A., Carrere, J., Marí-Dell'Olmo, M., Benach, J., i López, M. J. (2022). Qualitative evaluation of an intervention to reduce energy poverty: Effects perceived by participants according to typologies of social vulnerability. *Energy Policy*, 167, 113006. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.113006>
- Kolers, A. (2018). Solidarity as environmental justice in brownfields remediation. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 21(5), 554–569. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13698230.2017.1398857>
- Middlemiss, L. (2022). Who is vulnerable to energy poverty in the Global North, and what is their experience? *Wiley Interdisciplinary Reviews: Energy and Environment*, 11(6), e455. <https://doi.org/10.1002/wene.455>
- Min, Y., i Lee, H. W. (2023). Characterization of vulnerable communities in terms of the benefits and burdens of the energy transition in Pacific Northwest cities. *Journal of Cleaner Production*, 393, 135949. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.135949>
- Nunez, Y., Benavides, J., Shearston, J.A., Daouda M., Casey, J. A., i Kioumourtzoglou, M. A. (2024). An environmental justice analysis of air pollution emissions in the United States from 1970 to 2010. *Nat Commun*, 15(268). <https://doi.org/10.1038/s41467-023-43492-9>
- Reed, M. G., i George, C. (2011). Where in the world is environmental justice? *Progress in Human Geography*, 35(6), 835–842. <https://doi.org/10.1177/0309132510388384>
- Schlosberg, D., i Collins, L. B. (2014). From environmental to climate justice: Climate change and the discourse of environmental justice. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 5(3), 359–374. <https://doi.org/10.1002/wcc.275>
- Schroeder, R., Martin, K. S., Wilson, B., i Sen, D. (2008). Third World environmental justice. *Society & Natural Resources*, 21(7), 547–555. <https://doi.org/10.1080/08941920802100721>
- Sze, J., i London, J. K. (2008). Environmental justice at the crossroads. *Sociology Compass*, 2(4), 1331–1354. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2008.00131.x>
- Wagner, L. (2020). Environmental justice. In *The Routledge handbook to the political economy and governance of the Americas* (pp. 93–102). Routledge.